ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 9, Sayı: 117, Haziran 2021, s. 136-152

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.51050>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
24.04.2021

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.06.2021

Dr. Öğr. Üyesi Fatih SARIKAYA

Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi, Ortaçağ Tarihi

fasrky@gmail.com

Orcid:0000-0002-5430-8348

SARUHAN BEYLERİNİN DİNE VE TASAVVUFA BAKIŞI*

Öz

Türklerin İslamlaşmasının ardından kurulan Büyük Selçuklu Devleti, Abbasi halifeleri ile ilişkisinin de etkisiyle Sünni İslam'ın siyasi ve askeri gücü haline gelmişti. XI. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler, Malazgirt savaşı ardından burada yeni kurdukları beylikler ve sonrasında Türkiye Selçuklu Devleti ile kendilerini göstermişlerdir. XIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi gücünü yitirip gittikçe zayıflamasıyla birlikte ikinci beylikler dönemi başlamıştır. Tüm bu süreç içerisinde, Orta Asya'da başlayan İslamlaşma hareketi ile Müslümanlaşan Türklerin, Anadolu'ya geldikten sonra dini açıdan ne tür farklılaşmalar yaşadığı merak duygumuzu hareketlendirmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan çalışmada; öncelikle Türklerin uzun yıllar süren İslamlaşma süreci genel hatlarıyla ele alınıp, ardından Anadolu'da tesis ettikleri yeni siyasi yapıların İslam anlayışı, Saruhanoğulları Beyliği özelinde incelenmeye çalışılmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılması ile birlikte Batı Anadolu'da kurulan Saruhanoğulları Beyliği'nin idarecilerinin dini konulardaki yaklaşımı, alim ve din adamlarına verdikleri önem, inşa ettirdikleri dini müesseseler ve özellikle tasavvufi çevreler ile ilişkileri kapsamında değerlendirilmeye çalışılmıştır.

* Bu çalışma yazarın "Anadolu Beyliklerinde Dini Hayat (Aydınoğulları, Menteşeoğulları ve Saruhanoğulları)" isimli doktora tezinden genişletilerek üretilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslam Tarihi, Türkler, Anadolu Beylikleri, Saruhanoğulları, Tasavvuf

SARUHAN BEY'S VIEW OF RELIGION AND SUFISM

Abstract

The Great Seljuk State, which was established after the Islamization of the Turks, became the political and military power of Sunni Islam with the effect of its relations with the Abbasid caliphs. XI. from the middle of the century, they began to settle in Anatolia, and after the Battle of Malazgirt, they showed themselves with the principalities they had just established here, and then with the Turkey Seljuk State. XIII. when we come to the last century beyliks began the second period with the Turkey Seljuk Empire weakened gradually loses political power. The process of Islamization of the Turks that lasted for many years was discussed in general terms, and then the Islamic understanding of the new political structures they established in Anatolia was tried to be examined in terms of the Sarukhanid dynasty. The approach of the administrators of the Sarukhanid dynasty, established in western Anatolia with the fall of the Turkey Seljuk State, on religious issues, the importance they give to scholars and clergy, the religious institutions they have built, and especially their relations with Sufi circles were tried to be evaluated within the scope of.

Keywords: Islamic History, Turks, Anatolian Beyliks, Sarukhanids, Sufism

GİRİŞ

Kösedağ Savaşı (1243) sonrası topraklarını Moğolların işgal etmesi üzerine eski gücüne bir daha kavuşamayan Türkiye Selçuklu Devleti XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yıkılma sürecine girmişti. Devletin son dönemlerinde gittikçe artan otorite zaafiyeti neticesinde parçalanmalar meydana gelmeye başlamış ve hâkim olduğu coğrafyada birçok beylik ortaya çıkmıştır. Bu süreçte kurulan beyliklerden biri olan Saruhanoğulları, Batı Anadolu coğrafyasında Manisa merkezli bir hakimiyet tesis etmiştir. XIV. yüzyılın başlarında kurulup yaklaşık yüz yıl hüküm sürdükten sonra, bölgede Osmanlı Devleti'nin hakimiyet sağlaması ile siyasi hayatı sona ermiştir. Kurulduğu coğrafyada müstakil olarak ilk defa Müslüman Türk hakimiyetinin oluşmasını sağlayan Saruhanoğulları Beyliği, bu özelliğinden dolayı bölgenin İslamlaşması açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Saruhanoğulları Beyliği döneminde gerek bölgenin ele geçirilmesinde gayret gösteren, gerekse de gerçekleşen Türk göçleri ile gelen insan unsurunun, devletin iskân politikası ile yerleştirilmeleri sayesinde bölgenin hızlı bir şekilde İslamlaşması sağlanmıştır. Bölgenin İslamlaşması ve iskân edilen kişilerin dini özellikleri dolayısıyla beyliğin uyguladığı iskân politikası oldukça önemli olmasına rağmen, çalışmamızın kapsamı dışında kaldığı için burada bu konuya değinilmeyecektir.

Saruhanogullari beylerinin dine ve tasavvufa yaklaşımları hakimiyet sürdükleri coğrafyada iskân edilen kişiler ve imar edilen yapılar dolayısıyla kendisini göstermektedir. Lakin bu durumun daha bütüncül bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle Türklerin tarihsel süreçte İslam dini ile olan ilişkisinin genel hatlarıyla ortaya konulması gerekmektedir. Zira her toplulukta görüleceği gibi, Saruhanoğulları da kendilerinden önceki Türk toplumunun dine ve tasavvufa bakışından

etkilendi. Dolayısıyla öncelikle Türklerin din ve tasavvuf konusundaki eğilimlerinin ele alınması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

1. İslam ve Türkler

Türk tarihi açısından bakıldığında, tarihsel süreçte Türklerin inanç dünyalarında en önemli yeri tutan ögenin İslamiyet olduğu açıktır. İslam Tarihi açısından bakıldığında da Türklerin rolü oldukça önemlidir. Zira Selçuklular ile başlayan Sünni İslamın koruyuculuğu ve temsilciliği rolü sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

Arabistan coğrafyasında ortaya çıkan İslamiyetin Türklerin yaşadığı Horasan, Maverâünnehir ve Toharistan bölgelerine ulaşması çok uzun sürmemiştir. İkinci Halife Hz. Ömer döneminde gerçekleşen fetih hareketleriyle İslam orduları Türklerle karşı karşıya gelmişlerdir.¹ Bunun yanı sıra bilhassa Maverâünnehir bölgesinde gerçekleştirilen ilmi ve ticari faaliyetler sayesinde Müslümanlar ile iletişime geçmiş olan Türkler, İslamiyet ile tanışmaya başlamışlardır.² Emeviler dönemine gelindiğinde İslamiyet Türkler arasında küçük gruplar halinde yayılmaya başlamasına rağmen, henüz kitlesel bir İslamlaşmadan bahsetmek mümkün değildir. Ancak Abbasiler dönemine gelindiğinde kurulan dostane ilişkilerin etkisinin yanı sıra Türklerin Abbasi devleti içerisinde çeşitli idari görevlere getirilmesi ve Halife için oldukça önemli askeri bir güç olması gibi nedenlerin de etkisiyle İslamlaşan Türklerin sayısı gittikçe artmıştır.³ Bu süreçte İslam memleketlerindeki medreselerde yetişmiş olan ilim ve tasavvuf erbabı, dervişler zaman zaman ticaret kervanlarına dahil olarak göçebe Türklere İslamiyet'i anlatıyorlardı. Özellikle İslamiyet'i fıkıh kurallarından müteşekkil bir din olarak anlatmaya çalışanlardan ziyade, manevi ve ruhi halini anlatmaya çalışan mutasavvıf Türk dervişleri İslamlaştırma konusunda önemli katkılar sağladılar.⁴ Mutasavvıf Türk dervişlerinin oynadıkları bu rol haliyle tasavvufun ve tasavvuf ehlinin toplum içerisinde etkili olmasını sağlamıştır. Bu nedenle Türklerin tasavvuf ile irtibatına değinmek yerinde olacaktır.

2. Türkler ve Tasavvuf

Emeviler Dönemi'nden itibaren uzun bir süre İslamiyet'i yayma çabaları göçebe Türklerin yaşadığı bozkırlarda devam ettiği halde istenilen sonuç elde edilememiştir. Barthold ve Osman Turan'a göre İslamiyet'in fakihler tarafından anlatılan şekli göçebe Türklerin ihtiyaçlarına cevap verememekteydi.⁵ Erol Güngör ise fakihlerin aktardığı bu anlayışın göçebe Türklerin daha evvelki inançlarında olduğu gibi mistik ihtiyaçlarını karşılamadığını ifade etmektedir.⁶ Ona göre İslam tasavvufunun zühd döneminden çıkıp mistik karakter kazanmasıyla birlikte Asya'da İslamlaştırma hareketi hız kazanmaya başlamıştı.⁷ Şeyhler ve diğer tasavvuf ehli şahsiyetler Türk topluluğu üzerinde büyük bir tesir meydana getirmiş, fakihlerin yapamadığını gerçekleştirme imkânı bulmuşlardır.⁸

¹ Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler* (İstanbul: Kemer Yayınları, 2000), 29-30.

² Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999), 26.; Bahattin Keleş, "Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 255, (2016), 83-96.

³ Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 52-56.

⁴ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 26.

⁵ V.V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. Hakkı Dursun Yıldız, (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1990), 274.; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi*, (İstanbul: Turan Neşriyat, 1969), I, 232.

⁶ Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982), 185.

⁷ Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 65-85.

⁸ Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, 274.; Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi*, I, 232.

Türklerin İslamiyet'ten önceki inançları, yaşadıkları içtimai ve iktisadî şartlar ile belirlenerek kendilerine mahsus bir din olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla yeni inançları tanımış olsalar da, eski inançlarını buna uyarlamasını bilmişlerdir. Dolayısıyla İslamiyet'ten önceki dinlerin uzun yıllar boyu etkisinde kalmış olan Türkler, İslamiyet ile bu etkileri tamamen ortadan kaldıramamış ve bunların bazılarını İslamî bir motif gibi işlemişlerdir.⁹ İslamiyet öncesi dinlerinin etkisinden bütünüyle çıkamayıp eski dinlerine ait bazı özellikleri yeni dinlerine uyarlayan Türkler için İslam evliyalarını, mutasavvıflarını, dervişlerini ve müşidlerini kabullenmek zor olmamıştı. Çünkü önceki inançlarında kamların mahiyeti ile yeni dinleri olan İslam'daki bu grubun mahiyeti birbirlerine benzerlik göstermekteydi. Keramet sahibi olduklarına inanılan kamlar ile İslamiyet ve ardından tasavvuf ile birlikte ortaya çıkan mutasavvıf ve dervişler birbirinin yerini alırken bu değişiklik pek hissedilmiyordu.¹⁰ Tasavvufi İslam anlayışını yayan bu şahıslara Horasan Erenleri de denilmekteydi. Horasan Erenleri İslam tasavvufunu yaymaya çalıştığı kitleden kültürel açıdan daha yüksek seviyede olan insanlar değillerdi. Hatta çoğunun okuma yazması dahi yoktu. Tasavvufun yoğun olduğu Horasan bölgesindeki mutasavvıflardan bir şeyler öğrenmişler ve bu öğrendiklerini başkalarına öğretmeye başlamışlardı. Onların bu basitlikleri göçebe halka daha iyi nüfuz edebilmelerini kolay hale getirmişti.¹¹

Bütün bunlara rağmen Orta Asya'da bulunan Türkler arasında Hoca Ahmed Yesevî'den (ö. 1166) önce ortaya çıkmış olan Muhammed Ma'sûk-ı Tûsî, Emir Ali Ebû Hâlis gibi mutasavvıflar kuvvetli bir tasavvufi akım tesis etmeye muvaffak olamamışlardı.¹² Hoca Ahmed Yesevî ile birlikte Türkler arasında asırlarca yaşayan büyük bir tarikat kurulmuştu. Ayrıca bu bir Türk tarafından ve Türkler arasında kurulan ilk tarikat olmuştu.¹³

Türkistan ve Horasan bölgelerinden Türklerin Anadolu'ya gerçekleştirdiği göçler neticesinde tasavvufi hareket bu coğrafyaya girmeye başlamıştır. Anadolu'da gerçekleştirilen fütûhat esnasında Anadolu Türklerine manevi destek olan bu tasavvuf ehli Türkmen dervişleri, buralarda tekkeler açmaya başlamışlardı. Bu dervişler aynı zamanda ihtida hareketlerinde de etkili oluyorlardı. Anadolu'da Türk devletinin teşekkülü esnasında birlik ve bütünlük unsuru olmanın yanı sıra sınır boylarında İslam'ın ilerlemesinde de büyük ölçüde katkı sağlamışlardır.¹⁴

Anadolu'daki Selçuklu sultanları ve Türkmen beyleri ülkelerinin gelişmesi ve kendilerine İslam dünyasında meşruiyet alanı oluşturabilmek için tasavvuf ehlini davetkâr tavırları neticesinde, Mâverâünnehir ve Horasan bölgelerinden Anadolu'ya büyük mutasavvıflar, bilim ve din adamları gelmişlerdir. Sultanlar ve beyler, Türk, Arap ve Fars kökenli bu insanları kendi ülkelerinde himaye etmek ve onların çalışma yapmalarını sağlamak için her türlü imkanı hazırlamışlardır.¹⁵ Anadolu'ya gelenler arasında; Bahaeddin Veled, Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizî, Necmeddin Dâye (Razi), Fahreddin-i Irâkî gibi önemli

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 91-92.; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1999), 14.

¹⁰ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 14.; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1976), 19.

¹¹ Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 186.

¹² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 18-20.

¹³ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s.114.; Mehmet Rami Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991), 29.

¹⁴ Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, 188-189.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat (1071-1453)", haz. Nurettin Pirim, Haşim Şahin, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 276.

simalar vardır.¹⁶ Kısa süreliğine Anadolu'da bulunmuş olan ve İbn Bibi'nin övgüyle bahsettiği Şihâbüddîn Ömer bin Muhammed es-Sühreverdî, Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubad zamanında Anadolu'ya gelmiş ve burada tesirini göstermiştir.¹⁷ Bunların yanı sıra Evhadüddîn-i Kirmânî, Muhyiddin Arabî, Hacı Bektaş-ı Velî, Sadreddin Konevî, Yunus Emre gibi mutasavvıflar da Anadolu'da derin izler bırakmışlardır.

Yukarıda ismi geçen tasavvuf ehli yanında, şeyhleri Anadolu'ya gelmemiş ama burada yayılma imkânı bulmuş olan tarikatlar da vardır. Bunların halife ya da müridleri Anadolu'ya gelmiş ve varlıklarını hissettirmişlerdir.¹⁸

2.1. Anadolu ve Tasavvuf

Anadolu'nun Türkler tarafından ele geçirilmesinden sonra Orta Asya'da başlayan ve batıya doğru ilerleyen Moğol istilasının da etkisiyle, bu topraklara büyük göçler yaşanmıştı. Gelenlerin arasında çeşitli tasavvuf akımlarına ve tarikatlara mensup şeyh ve dervişler de vardı. Yeni geldikleri bu topraklarda kendilerine uygun yerleşme sahası bulmuş olan şeyh ve dervişler, siyasal iktidarların da desteğini almışlar ve burada kalıcı hale gelmeye başlamışlardır.¹⁹

Anadolu'da kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nin hükümdarları, yönetimleri altında bulunan yerlerin fikrî ve kültürel anlamda gelişmesi için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. Bu kapsamda Türk, Arap ve Fars asıllı alim ve mutasavvıfları etraflarında toplayarak onların eserler telif etmelerini sağlamışlardır.²⁰ Selçuklu Devleti'nin ardından ortaya çıkan beyliklerin de benzer bir uygulama ile aynı anlayışı devam ettirdikleri görülmektedir. Devletin medreseler tesis etmesi, zaviyeler ve imaretleri kendi verdiği istikamette kurdurması ve dolayısıyla toplumsal hayatın şekillenmesinin yanında imarını da gerçekleştirmesinde²¹ olduğu gibi, beylikler de benzer bir anlayış sergilemişlerdir.

Anadolu'da bu gelişmeler yaşanırken İslam âlemindeki tasavvuf cereyanı gittikçe artan bir ivmeyle İslam memleketlerini sarmaya başlamıştı. Bu sebeple tasavvuf ehlinin maddi ve manevi ihtiyaçları göz önüne alınarak birçok tekkeler kurulmuştu. Zamanla bu tekkeler idarecilerin ve devletin devamı için bazı roller de üstlenmişlerdi. Bazı zamanlar idarecilere halk tarafından teveccüh gösterilmesi için gayret eden bu tekkeler, yeri geldiğinde halkın dini ihtiyaçlarına cevap vermişlerdi. Zamanla devlet ileri gelenlerinin ve büyüklerinin, hatta sultanların şeyhlere mürid olması, onlara çok büyük bir manevi nüfuz sağlamıştı. Böylelikle hükümdarların saltanatları üzerinde mutasavvıfların manevi bir etkisi olmaya başlamıştı. Bu durum devlet açısından bazen sakıncalı durumlar ortaya çıkardığı için mühim tedbirler alınmasını zorunlu hale getiriyordu.²²

İslam memleketlerinde gerçekleşen umumi duruma uygun olarak Anadolu'da kurulmuş olan Selçuklu Devleti'nde de tekkeler ve zaviyeler tesis edilmeye başlanmıştı. Bilhassa Moğol istilasından sonra birçok mutasavvıf ve âlim Anadolu'ya gelip yerleşmişlerdi. Konya başta

¹⁶ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, (İstanbul, Şema Yayınevi, 2006), 173.

¹⁷ İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 252.

¹⁸ Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni*, 174-175.

¹⁹ Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat", 282.; Ahmet Yaşar Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufi Düşünce", ed. Ahmet Yaşar Ocak, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı 1*, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006), 430.

²⁰ Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufi Düşünce", 429.

²¹ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 20.; Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat", 282.

²² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 195-199.

olmak üzere; Kayseri, Kırşehir, Tokat, Sivas gibi şehirlere yerleşen âlimler arasında Abdülmecid bin İsmail el-Herevî (ö. 1142), Muhammed Talekanî (ö. 1217), Yusuf bin Said es-Sicistânî (ö. 1241-42) ve Ömer el-Ebherî (ö. 1265) gibi isimler vardı.²³ Diğer İslam hükümdarları gibi Selçuklu hükümdarları da onlara hürmet ve iltifat göstererek topraklarına gelmelerini teşvik etmişlerdi.²⁴

Türkiye Selçuklu Devleti sonrası dönemde mahalli hâkimiyet teminine uğraşan beyler, şeyhlerin maddi ve manevi nüfuzundan istifade etmek düşüncesiyle hâkim oldukları coğrafyalarda onların iskânı için tekke ve zaviyeler yaptırmaya başlamışlardı.²⁵ Buna mukabil Anadolu'ya gelen dervişler de dağ başlarında yer açıp oralara yerleşiyor, bahçe işleyip bağ yetiştiriyor, boş ve kimsesiz kalmış yerleri şenlendiriyor ve hatta bulundukları yerlerde köyler vücuda getiriyorlardı. Anadolu'ya gelen göçebe Türkmenleri etkisi altına alan bu dervişler; Baba, Dede, Şeyh, Hoca, Hacı, Ahi gibi unvanlara sahiptiler. Bunların arasında âlimler de vardı. Bu dervişler göçebe Türkmenlere dinî telkinat yapmaları yanında, gelip geçene hizmet ederek yolcu ağırlamakta ve aynı zamanda devlete vergi ödemekteydiler. Bu durum onların dini, iktisadi ve toplumsal alanlarda ne kadar önemli bir faktör olduğunu göstermekteydi.²⁶

Türkler, Müslümanlaşmaya başladığı süreçten itibaren Sünni İslam anlayışını benimsemişlerdi. Haliyle Anadolu'ya gelen ve burada devlet kuranlarda da durum aynıydı.²⁷ Ancak bazı araştırmacılar tarafından Anadolu'nun özellikle kırsal kesimlerinin zamanla Sünni çevre dışından gelen tarikatların etkisine girdiği de düşünülmektedir. Zira bu düşünceye göre; Moğolların Orta Asya'yı ardından İran ve Irak'ı işgalinden sonra Anadolu'ya akın eden Sünni çevre dışından olan tarikatlar, kendilerine kırsal kesimdeki Türkmen toplulukları arasında yer bulabilmişlerdi. Çünkü kırsal kesimdeki Türkmen toplulukları ya İslam'ı yeni kabul etmiş veya göçebe hayat tarzlarından dolayı İslam'ı tam olarak özümseyememişlerdi. Bu nedenle İslam öncesi yerel inanç ve gelenekleri ile uyuşabilen Vefâiyye, Kalenderiyye ve Haydariyye gibi tarikatların etkisine girdikleri düşünülmektedir.²⁸

Yeni geldikleri bu coğrafyada Hristiyanlar ile de karşılaşan tasavvufî gruplar onların bir kısmının Müslüman olmasında etkili olmuşlardır. Dönemin kaynaklarında münferit ihtida olayları ile karşılaşsak da, İslamlaşma hareketinin yoğunluğu ve mahiyeti hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz.²⁹ Ancak bir müddet sonra özellikle Anadolu'nun iç kesimlerindeki Hristiyanların sayılarının gittikçe azaldığı anlaşılmaktadır. Bunların bir kısmının Müslüman olduğunu düşünsek bile çoğunluğunun halen Hristiyanların hâkimiyet sahası olan özellikle batı Anadolu kıyılarına göç ettiği tahmin edilebilir. Zira Selçukluların Anadolu'daki otoritelerini kaybedip beyliklerin ortaya çıkmaya başladığı esnada özellikle batı Anadolu'nun kıyı kesimlerinde hatırı sayılır bir yoğunlukta gayrimüslimlerin bulunduğu görülmektedir. Müslüman Türklerin bölgeyi fethi esnasında bu Hristiyanların birçoğunun adalara ve diğer memleketlere göçtüğü, kalanların da bölgenin yeni sahipleri ile yaşamaya devam ettiği anlaşılmaktadır.

²³ Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufî Düşünce", 429.; Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat", 276.

²⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 200.

²⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 204.

²⁶ Ayas, *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*, 39-40.

²⁷ Ocak, "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufî Düşünce", 429.; Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat", 276-277.

²⁸ Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat", 284.

²⁹ Ocak, "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat", 296.

3. Saruhan Beylerinin Dini Perspektifi

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ardından batı Anadolu coğrafyasında kurulan Saruhanoğulları Beyliği yaklaşık bir asır boyunca bu topraklarda hakimiyet sürmüştür. Müslüman Türk yöneticilerden oluşan Saruhan beylerinin dini düşünce ve yaklaşımlarını bütün açıklığıyla ortaya koymak oldukça zordur. Zira kaynakların yetersizliği bütün uğraşlara rağmen buna imkân vermemektedir. Netice itibarıyla konu kaynakların izin verdiği ölçüde kronolojik sıraya riayet edilerek ele alınmıştır.

Beylikler döneminin önemli kaynaklarından biri olarak karşımıza çıkan vakıfların, özellikle devlet yöneticileri tarafından belirlenen şahıslara tevdi edildiği gözlenmektedir. İslam tarihinde vakıfların dini faaliyetlerin devam etmesi için oldukça önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Zira vakıflar İslam tarihi boyunca ve özellikle Beylikler Dönemi'nde daha çok toplumun dini ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan en önemli kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla vakıfların oluşturulması dini faaliyetlerin gerçekleşmesini desteklemek anlamına gelmektedir. Saruhanoğulları beylerinin de bu konuda hayli istekli olduğu görülmekte ve vakıf verdiği kişilerin dini özelliklerinin olmasına dikkat etmelerinin yanı sıra vakıf verilen yerlerde zaviye tesisi konusunda gayret ettikleri anlaşılmaktadır. Vakıf verilen şahısların buralarda yaşayan insanlara ve gelen geçenlere hizmet etmesi düşünülmüş, dini yönleri ön plana çıkan ve dolayısıyla halk üzerinde tesirinin olabileceği hesaplanarak vakıflar verilmiş kişiler olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla vakıflar ve vakıf verilen kişiler çalışmamız açısından ayrı bir öneme sahiptir.

3.1. Saruhan Bey

XIV. yüzyılın başlarında Manisa merkez olmak üzere Batı Anadolu'daki bazı topraklar Saruhan Bey tarafından fethedilmiştir. Saruhan Bey'in bölgeyi fethetmesinden kısa bir süre önce Selçukluların siyasi hayatının son bulması nedeniyle, Manisa ve civarını küffardan korumak ve onlara karşı gaza ve cihat yapmak, Müslüman bir komutan olarak onun vazifesi olmuştur.³⁰ Her ne kadar Saruhan Bey'in gaza ve cihat ile meşgul olduğunu ve Müslümanları fethettiği coğrafyaya iskân etmeye çalıştığını bilsek de dini hayatı ve düşünceleri ile ilgili malumat oldukça sınırlıdır. Konu hakkında bir nebze de olsa fikir sahibi olmamızı sağlayacak bazı bilgileri dönemin ünlü seyyahı İbn Battuta vermektedir. Zira o dönem gerçekleştirdiği seyahati sırasında Manisa'ya³¹ gelen İbn Battuta burada karşılaştıklarını şöyle anlatmaktadır:

*"Buraya girdiğimizde onu birkaç ay evvel ölmüş oğlunun türbesinde bulduk. Bayram gecesi ile sabahını anne baba bu türbede geçirmişler, çocuğun cesedi yıkanıp hazırlanmış, kalaylı, demir kaplı tahta bir tabut içine konmuş ve cesetten çıkan kokunun kaybolması için çatısı açık bir kubbeye asılmıştı. Bir süre sonra çatı örülecek, tabut yere indirilecek, üstüne de ölünün elbiseleri örtülecekti. Pek çok hükümdar için böyle yapıldığını daha önce görmüştüm ben"*³²

³⁰ Derviş Dede Ahmed Efendi Müneccimbaşı, *Sahaîfü'l-Ahbar fi Vekayii'l-A'sar*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1285), 32.

³¹ İbn Battuta 1333 yılında Saruhanoğulları'nı ziyaret etmiştir.

³² İbn Battuta, Ebu Abdullah Muhammed Tancî, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004), I, 426.

Bu tarz cenaze merasimlerinin benzerleri eski Türklerde de görülmektedir.³³ Dolayısıyla Saruhan Bey ve yanındakilerin İslamiyet'ten önceki örf ve adetlerinden bazılarını devam ettirdikleri anlaşılmaktadır.

İbn Battuta'nın bize verdiği önemli bir bilgi de dönemin önde gelenlerinden olan Muslihiddin adındaki şahıs hakkında söyledikleridir. İyi kalpli, fazıl bir hoca ve aynı zamanda Saruhan Bey ile İbn Battuta'nın irtibatını sağlayan kişidir Muslihiddin.³⁴ Arapça konuştuğunu bildiğimiz İbn Battuta'nın söylediklerini tercüme eden Muslihiddin'in medrese eğitimi almış ve Saruhan Bey'in yanında bulunan din âlimi kişilerden biri olduğu anlaşılmaktadır. Hatta öyledir ki, Muslihiddin Efendi, İshak Çelebi zamanına kadar hayatta kalmış ve beylik içerisindeki saygınlığı da devam etmiştir. İshak Çelebi tarafından hazırlatılan vakfiyede isminin önüne Mevlânâ unvanı eklendiği görülen Muslihiddin Efendi müderrislik görevine getirilmiştir.³⁵

İbn Battuta'nın 1333 yılında Saruhanoğulları'nı ziyareti esnasında bahsettiği Muslihiddin Efendi ile 1378 yılında hazırlanan vakfiyede müderris olarak görevlendirilen Mevlânâ Muslihiddin aynı kişi olmalıdır. Saruhan Bey döneminde önemli bir şahsiyet olup Bey ile rahatlıkla görüşebilen Muslihiddin Efendiye, İshak Çelebi zamanında da müderrislik görevi verilmesi dolayısıyla, hürmet edildiği ve değer verildiği anlaşılmaktadır. Muslihiddin Efendi'nin beylik yöneticilerinin yanındaki konumuna bakarak onun İlyas Bey ve İshak Çelebi'nin eğitimleri sırasında hocalık vazifesini yaptığı da söylenebilir. Netice itibarıyla Muslihiddin Efendi'nin Saruhan Bey ve daha sonraki dönemlerde beylik içerisinde önemli bir konuma sahip din âlimi olduğu da âşikârdır.

Beyliğin kuruluşu esnasında Saruhan Bey'in yönlendirmesi ile bölgeye birçok dini şahsiyetin geldiği ve Saruhanoğulları coğrafyasına yerleştiği, iskân hareketlerine bakılarak tahmin edilmesine rağmen, kaynakların azlığı dolayısıyla bunların mahiyeti ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Özellikle beylikler döneminin sınırlı ve önemli tarihi kaynaklarından birini teşkil eden vakıflar, bu gibi bütün yönleriyle aydınlatılamayan dönemler için oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Zira dönemin bazı önemli ve dini şahsiyetlerini kendilerine verilen vakıflar vasıtasıyla tespit edebilmekteyiz. Ancak Saruhanoğulları beyliğinin ilk dönemlerinde vakıf tahsisi suretiyle onları kayıt ve kontrol altına almak anlayışı henüz tam anlamıyla yerleşmediğinden, Saruhan Bey tarafından verilen üç vakıftan başka elimizde kayıt yoktur. Dini kimlikleri ile ön planda olan vakıfların verildiği kişiler, vakfın şartlarına uygun olarak halkın

³³ Eski Türkler'in bazılarında, ölen kişilerin cesetleri ağaçlar üzerinde konulurdu. Böylelikle zamanla cesetler çürüyecek ve kemikler ortaya çıkacaktı. Aynı zamanda bu uygulama ile cesetler göğe yaklaşılmış oluyordu. Kırgızlarda, Kitanlarda bu uygulama ile karşılaşılır. Jean-Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. Aykut Kazancıgil, (İstanbul: Kibalcı Yayınları, 2002), 275-276. Cesetlerin ağaçlar üzerinde asılması adetini Türkler arasında Tonguzlarda, Kitanlarda, Yakutlarda, Tatarlarda, Kırgızlarda ve Bulgarlarda görüyoruz. Ceset çürüyüp ağaçtan düştükten sonra kemikleri ya yakılır veya toprağa gömülürdü. İbn Fazlan, *İbn Fazlan Seyahatnamesi*, haz. Ramazan Şeşen, (İstanbul: Bedir Yayınları, 1975), 117-118. Yine Hunların ve Göktürklerin egemenliği döneminde ve Uygurların erken dönemlerinde ölülerini ağaç tabutlara koyarak bir ağaca bıraktıklarını görüyoruz. Bkz. Yıldız Kocasavaş, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri", *Türkler*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 3, 67-73.; Eyüp Sarıtaş, *İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*, (İstanbul, Scala Yayınları, 2010), 348. Bu tarz bir uygulamanın yanı sıra Göktürklerin defin töreni ile ilgili Çin kaynaklarının verdiği bilgilere göre, cenazeler bahar aylarına kadar bekletilirdi. İlkbahar ve yaz aylarında ölenler yapraklar dökülmeye başladığı zaman yani sonbaharda gömülür, sonbahar ve kış aylarında ölenler ise yaprakların yeşillenmeye başladığı ilkbahar aylarında gömülürlerdi. Bkz. Kocasavaş, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri", 67-73.; Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, 220. Gerek ağaçlar üzerine cesedin asılması olsun, gerekse cesedin defnedilmesi için bahar aylarının beklenmesi olsun Saruhanoğulları'nın cenazeleri için uyguladıkları yönteme benzemektedir. Bir taraftan İslami kurallara riayet eden Saruhanoğulları'nın bir taraftan da eski Türk örf ve adetlerini devam ettirdiklerini görüyoruz.

³⁴ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 426.

³⁵ VGM. D. 608-318-345. 1-2-3-4.

ihtiyaçları için zaviye tesis edip dini ve sosyal hizmetler yapmışlar, hatta kendi nesillerinden gelenler de bu hizmetlere devam etmişlerdir.³⁶

Saruhan Bey döneminde Manisa'da dini yapıların tesis edildiğini de görmekteyiz. Nitekim günümüzde ayakta olmamasına rağmen Saruhan Bey tarafından çarşı mahallesinde Saruhan Bey Mescidi'nin yaptırıldığını bilmekteyiz.³⁷ Yine bu döneme ait başka bir dini eser olan Saruhan Bey Medresesinin varlığını Evliya Çelebi'den öğreniyoruz. Ona göre bu medrese gayr-i müslimler zamanında papaz ve ruhbanların eğitim yeridir.³⁸ Bu açıdan değerlendirildiğinde, Saruhan Bey'in bu yapıyı aslına uygun olarak kullandığını, dolayısıyla onun adıyla anılan bir medrese olduğunu anlamaktayız. Beyliğin kuruluş aşamasında medresenin bulunması sebebiyle bir asırlık ömründe bu medresede birçok Müslüman âlimin yetiştirildiğini söyleyebiliriz.

Sınırlı sayıdaki bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Saruhan Bey, bir taraftan İslami kurallara riayet eden ve diğer taraftan da Türk örf ve adetlerini ihmal etmeyen bir beydir. Dönemin idarecilerinin genel özellikleri arasında gösterilebilecek olan, yanlarında din alimleri bulundurma hassasiyeti Saruhan Bey'de de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra halkın sosyal ve dini ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için vakıflar tahsis ettiği bilinmektedir. Aynı zamanda dini eğitime önem verdiği kendi adıyla eğitim veren medresesinden³⁹ anlaşılmaktadır.

3.2. Çuğa Bey

Saruhan Bey'in kardeşi olan Çuğa Bey, Demirci'nin idaresini elinde bulundurmuştur. Kaynaklarda hakkında neredeyse bilgi bulunmayan Çuğa Bey'in, halkın sosyal ve dini ihtiyaçlarının karşılanması için Hacı Baba'ya vakıf verdiği⁴⁰ bilinmektedir.

3.3. İlyas Bey

Saruhan Bey'in vefatından sonra idareyi eline almış olan İlyas Bey ile ilgili elimizde oldukça sınırlı bilgi bulunmaktadır. İlyas Bey, Demirci'de bir Ahi'ye vakıf tahsis etmiş⁴¹ ve babası tarafından Adala'da Ömer Emre adındaki şahsa verilen vakfı da onaylamış ve "oğlu oğlu ve kızı kızı bunlar duayla meşgul olsunlar"⁴² demiştir. Bu ifadesinden de anlaşıldığı üzere ibadet etmeyi tavsiye ve teşvik etmiştir.

İlyas Bey'e ithaf edilen, bugün halen Manisa'da ayakta olan bir mescid bulunmaktadır. Mimari olarak bu döneme ait yapılardan biri olduğu anlaşılan mescidin kitabesinde inşa ettiren kişinin Mehmet oğlu İlyas olarak kaydedilmesi⁴³, bu yapının Saruhan oğlu İlyas'ın olmadığını düşündürmektedir⁴⁴.

³⁶ TKG. KK. TTD. 306. vr. 105/a, 107/a, 108/a.,TD. 398. vr. 65/a.; Mehmet Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, (Ankara: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014), 248, 252, 254.

³⁷ M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, (İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946), 129, 163.

³⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, haz. Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: YKY yayınları, 2011), 9/1, 82. Medresenin yeri ile ilgili bilgimiz olmamasına rağmen, Evliya Çelebi'nin anlatımına göre yüksek ve açık bir yerde olmalıdır.

³⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 82.

⁴⁰ TD. 398. vr. 82/b., TKG. KK. TTD. 306. vr. 91/a.; Erdoğan-Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, 230.; M. Çağatay Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, (İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946), s. 64.

⁴¹ TKG. KK. TTD. 306. vr. 88/b.; Erdoğan-Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, 226.

⁴² TKG. KK. TTD. 306. vr. 107/a.; Erdoğan-Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, 252.

⁴³ Çağatay Uluçay-İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihi*, (İstanbul: 1939), 88.; Enis Karakaya, "İlyas Bey Mescidi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/166.

⁴⁴ İbrahim Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*, (İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946), 178.; Uluçay – Gökçen, *Manisa Tarihi*, 88., Mustafa Eravcı - Mustafa Korkmaz, *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, (Manisa: Manisa Valiliği Yayınları, 1999) 103.

İlyas Bey döneminde insanların dini özelliklerine bakılmaksızın beylik içerisinde kendisine yer bulabildiklerini, onun vakıf verdiği kişilerden de anlamaktayız. Dönemin karakteristik özelliklerinden biri olarak gösterilebilecek olan, yöneticilerin yanlarında bulunan alimler konusunda kaynaklarda açık bir ifade bulamasa da Muslihiddin Efendi'yi bu alimlerden biri olarak göstermek yanlış olmasa gerek. Zira Saruhan Bey ve İshak Çelebi dönemlerinde yaşamış ve sürekli idarenin yanında bulunmuş biri olarak Muslihiddin Efendi İlyas Bey döneminde de yine onun yanında bulunmuş olmalıdır. Hatta İlyas Bey'in ve varisi İshak Çelebi'nin eğitiminde görevli olduğu tahmin edilebilir.

3.4. İshak Bey

İlyas Bey'den sonra Saruhanoğulları'nın başına geçen İshak Çelebi'nin⁴⁵ dini kişiliğini anlayabilmek ve onu daha iyi tanımak için yaptırdığı mimari eserleri incelemek yerinde olacaktır. İshak Çelebi'nin bıraktığı en büyük eserlerden biri, halen ayakta duran Manisa Ulu Cami⁴⁶ ile bitişiğinde yapılmış olan medresedir. Evliya Çelebi Ulu Cami'den bahsederken buranın önceden bir kilise olduğunu söylemektedir.⁴⁷ Ancak bu konuda elimizde herhangi bir kayıt olmamakla birlikte caminin yapımında birçok Bizans mimari materyalinin kullanılması böyle bir izlenim doğurmuş olabilir.⁴⁸ Medrese, İshakiye veya Fethiye⁴⁹ adıyla meşhur olmuştur.⁵⁰ Taçkapısındaki kitabede "780 yılının aylarında büyük Sultan, savaşların ve savaşçıların yardımcısı olan Saruhanoğlu, İlyasoğlu, İshak Han bu kutsal medresenin yapılmasına emir verdi. Tanrı onun yurdunu cennet kılsın" yazılıdır.⁵¹

İshak Çelebi'nin Manisa'da yaptırdığı başka bir mimari eser Mevlevîhâne'dir.⁵² Bu eser İshak Çelebi'nin Mevlevîlik ile ilişkisini gösteren önemli bir yapıdır. İshak Çelebi dönemine ait mimari eserlerden zaviyeleri de zikretmek gerekir. Bir zaviyesine Kırtık denilen yerde rastladığımız İshak Çelebi'nin diğer zaviyesi ise Körhane zaviyesi olarak bilinen ve babası için Saruhan Bey'in türbesinin karşısına yaptırdığı zaviyedir.⁵³ Bunların yanı sıra Eski Hisar Mahallesinde bir mescid⁵⁴ ve Palamud köyünde bir cami de yaptırmıştır.⁵⁵

İshak Çelebi'nin yaptırdığı bu eserlerin içerisinde dönemin önemli bir dini akımı olan Mevlevîliğin temsili niteliğindeki Mevlevîhânesi ayrı bir yere sahiptir. Beyliğin yöneticileri içerisinde başka bir dini zümre için bu derece büyük bir tesis inşa eden olmamıştır. O halde bu eser, İshak Çelebi'nin Mevlevîlik ile olan bağının güçlü olduğunun ispatı niteliğindedir.⁵⁶ İshak

⁴⁵ İshak Bey bu sırada Mevlevî olduğu için Çelebi ünvanı ile zikredildiği söylenmektedir. Bkz. Eravcı-Korkmaz, *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, 43.

⁴⁶ Ulu Cami 768h. 1366/67m. tarihinde Saruhanoğullarından İshak Çelebi bin İlyas tarafından yaptırılmıştır. Halit Ersoy, "Ulu Cami", *Gediz*, (Manisa: Manisa Halkevi Dergisi, 1942), 56/12.; İbrahim Gökçen, "Ulu Cami ve Medresesi", *Gediz*, (Manisa: Manisa Halkevi Dergisi, 1938), 14/ 7.; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969), 87.

⁴⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 77.

⁴⁸ Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*, 184.

⁴⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 77.

⁵⁰ Gökçen, *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*, 184.; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversite Matbaası, 1972), II/183.

⁵¹ İshak Bey medresenin yapımına 780 h/1378/79 m. yıllarında başlatmıştır. Sözen, *Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri*, I/183.

⁵² Mevlevîhâne 770h. /1368-1369m. tarihlidir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 83.

⁵³ Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, 122. Saruhan Bey'in türbesi halen durmakta olup zaviyeye dair herhangi bir iz yoktur.

⁵⁴ Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, 167.

⁵⁵ Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 88.

⁵⁶ Keşfi Karadanişman eserinde şu bilgileri vermektedir. "İshak Çelebi'nin anne tarafı Hz. Mevlânâ'nın sülalesinden olmasından dolayı Mevlevî tarikatına intisab etmiştir. Tasavvuf bilgisini sonuna kadar tahsil ettiğinden, bu tarikatın

Çelebi, yaptırmış olduğu Cami, Medrese ve Mevlevîhâne için bir vakfiye tertip ettirmiştir.⁵⁷ Vakfiyede, vakıfların neresi için kullanılacağı ve görevliler konusunda ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Burada verilen bilgileri özet halde aktarmak konunun daha belirgin hale getirilmesi açısından faydalı olacaktır. Vakfın hayır yerleri olarak şunlar yazılmıştır;⁵⁸ Cami, şer'i ve edebi ilimler için camiye bitişik medrese, gelip geçenler ve fakirler ve muhtaçlar için Mevlevîhâne denilen imarethane. Vakfiyede kimlerin nasıl görevler alacağı da yazılmıştır; Bir mütevellî, Mevlevîhâne denilen imaretin gelir ve giderleriyle ilgilenecek bir şeyh, medrese için nakli ilimlerde şüpheleri kaldıracak ve şer'i ilimlerde âlim olan bir müderris, camide beş vakit namaz için bir imam, cuma hutbesi için bir hatip, bir müezzin, her gün ikindiden sonra birer cüz okumak için altı hafız, bir reis-i huffaz, hayrat sahibi ve Müslümanlar için dua eden bir muarriifn, camiye süpürmek ve kandilleri yakmak için bir kayyım, Mevlevîhâne denilen imaret için bir nâzır, evkaf mahsulatını yazan bir katip, Mevlevîhâne'de namaz için bir imam ve bir müezzin ve bir kayyım, Mevlânâ Celâleddin'in yazdığı Mesnevi kitabını okuyup iyi bir şekilde anlatmak için bir mukarrir, Mevlânâ'nın manzumelerinden kolaylarını okumak üzere iki hanende, yemek içmek ihtiyaçları için bir vekil-i harc ve bir aşçı görevlendirilmiştir.⁵⁹ Vakfiyeden anlaşıldığı üzere İshak Çelebi inşa ettirdiği yapılarda görevlendirilecek kişilerin özelliklerini belirtirken dini açıdan hiçbir eksikliğin kalmamasına özen göstermiştir. Vakfiyede İshak Çelebi'nin niyabetini (kadı vekilliği) Ahmed isimindeki kuluna verdiği yazılıdır. Daha sonra görevliler sayılırken Ahmed Çelebi ismi mütevellî olarak yazılmıştır. Mevlânâ Muslihiddin Efendi müderrislik görevine getirilmiştir. Abdurrahman Çelebi nâzır olmuş, Bekir Çelebi imam olmuştur. Hatip olarak Halife Muhyiddin göreve getirilmiştir.⁶⁰ Vakfiyeden anlaşıldığı kadarıyla mütevellilik görevine getirilen Ahmed Çelebi, ya İshak Çelebi'nin güvendiği ve yakınlık duyduğu mevlevî zatlardan biri, ya da tarikatın vekillerindendir.⁶¹ Mevlânâ Muslihiddin Efendi ise vakfiyenin şartlarından anlaşıldığı kadarıyla hem naklî hem de şer'i ilimlerde dönemin âlimlerinden biridir. Bütün bunlara bakılarak Mevlevîlik tarikatının, İshak Çelebi tarafından Manisa'da onaylanmış ve aynı zamanda dini ritüellerini gerçekleştirebilmesi amaçlı Mevlevîhâne inşa ettirilerek desteklendiği söylenebilir. Ayrıca, Mevlevîhâne'nin inşası ve burada Mesnevi'nin sürekli okunması için görevliler belirlenmesi, tarikatın devam etmesi ve yayılması için gayret sarf edildiğini açıkça göstermektedir. Bütün bunlar, İshak Çelebi'nin Mevlevîlere özel bir yakınlığının olduğu ve beylik içerisinde Mevlevîlik tarikatının diğer tarikatlar üzerinde bir yere sahip olduğu hissini bizlere vermektedir. Lakin, beyliğin merkezi olan Manisa dışındaki yerlerde verilen vakıflar, açılan zaviyeler incelendiğinde ne İshak Çelebi'den önce ne de ondan sonra yayılma politikası açısından, Mevlevîliğin diğerlerine üstün bir tarikat olmadığı anlaşılmaktadır. Beyliğin merkezinde ise, Mevlevîliğin İshak Çelebi'de bu kadar makes bulmasını, tarikatın izlediği politika ile açıklamak

bilcümle vecibelerini yerine getirdiğinden Çelebîlik unvanı almıştır." Bkz. Keşfi Karadanışman, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, (b.y., t.y), 2. [Vakıflar Başkatipliği yapmış olan Keşfi Karadanışman, Manisa'daki Belediye ve Turizm Derneği Başkanlarının kendisinden böyle bir eser yazmasını istemeleri üzerine eserini kaleme almıştır.]

⁵⁷ VGM. D. 608-318-345. 1-2, Arapça olan vakfiye, TKG. KK. TTD. 306 numaralı defterde kayıtlı bulunmaktadır. Çağatay Uluçay vakfiyeyi tercüme etmiştir. Bkz. Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, 34-36.

⁵⁸ İshak Çelebi Manisa'da yaptırdığı Cami ve Mevlevîhâne için Karaoğlanlı köyünü vakfetmiş ve Mevlânâ'nın ruhuna hürmeten bu köye avarızhane koymamıştır. Bkz. Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 93-97.

⁵⁹ Uluçay, Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*, 34-36.

⁶⁰ TKG. KK. TTD. 306. vr. 12/b. Erdoğan-Bıyık, *Defter-i Evkaf-ı Liva-i Saruhan*, 74. Fatih döneminde vakfiyenin kaybolmasından dolayı eskisine sadık kalınarak başka bir vakfiye daha yazılmıştır. Fatih döneminde yazılan vakfiyede görevlilerin isim ve ücretleri yazılmamıştır. Bkz. VGM. D. 608-318-345. 1-2-3-4; TKG. KK. TTD. 306 numaralı defterde ise defter-i atikden aldığı bilgiler ile görevlilerin isimleri ve aldığı ücretler kaydedilmiştir.

⁶¹ XVIII. Yüzyıldan itibaren Mevlevîler, Konya'daki Çelebi'nin yerine geçecek olan kişiyi Manisa Mevlevîhânesinde görevlendirirlerdi. Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1953), 278.

en mantıklısı olsa gerek. Mevlevîlik tarikatı, Türkiye Selçuklu Devleti'nden sonra uçlarda teşekkül etmeye başlayan yeni siyasi yapıların liderleri ile irtibata geçerek bu teşekküllerin merkezinde yerini almak istemiş olmalıdır. Paul Wittek'e göre Mevlevîler, hükümdar ailelerini gayr-i Sünnî tarikatların tesirinden⁶² belki de diğer Sünnî tarikatların tesirinden de korumak istiyordu.

İshak Çelebi'nin Mevlevîlik tarikatı dışındaki tarikat ve zümrelere de değer verdiğini kendisinin temlik ettiği vakıflardan anlamak mümkündür. Mevlevîhânenin yapımından sonra Beyliğin merkezinde Revak Sultan'a vermiş olduğu vakıf ve dönemin muteber insanların bu vakfa şahitlik etmesi, İshak Çelebi'nin diğer tarikat zümreleri ile de sıkı ilişkilerini devam ettirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Halvetilik tarikatı temsilcisi olan Revak Sultan'a⁶³ tekke ve zaviye yeri vermesi ve burası için oldukça geniş bir araziye vakfetmesi, şehir merkezinde ve hükümdar nazarında sözü geçen tek tarikatın Mevlevîler olmadığını bize açıkça göstermektedir. Hatta yine aynı dönemde merkezde tekke ve zaviyeleri bulunan Karaca Ahmed, Haki Baba, İbrahim Seydi Dede, Adil Paşa gibi farklı dini karakterde isimler düşünüldüğünde, İshak Çelebi iktidarının tarikat ve dini zümreler açısından zengin bir dönem olduğu anlaşılmaktadır.

İshak Çelebi'nin temlik ettiği vakıflarda Baba, Dede, Ahi, Danişmend, Şeyh, Seydi, Seyyid, Fakih, Sofu, Işık gibi şahıslara ait unvanlar bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, İshak Çelebi'nin hiçbir dini zümreyi diğerinden ayırt etmeden beyliğine kabul ettiğini ve onlara hürmet gösterdiğini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu dönemde, Manisa merkez ve köylerinde vakıfların daha çok Baba ve Dede unvanlı şahıslara verildiği görülmektedir.

İshak Çelebi döneminde verilen vakıfların Tarhanyat (Menemen), Manisa merkez ve merkez köylerinde yoğunlaştığını görüyoruz. Diğer idari merkezlerde ise bunlara nazaran çok daha az vakıf verilmiştir. Dolayısıyla İshak Çelebi döneminde, Manisa ve Tarhanyat (Menemen)'a yerleştirilen halkın dini önderlerinin diğer yerlere oranla daha fazla olduğunu ifade edebiliriz.

Netice itibarı ile İshak Çelebi'nin Mevlevîlere gösterdiği yakınlığı diğer dini şahsiyet ve zümrelerden de çok fazla eksik etmemiş olduğunu söyleyebiliriz. İrtibat kurabildiği her dini şahsiyeti kabul etmek suretiyle Beyliğin içerisinde onlara yer vermeye gayret etmiştir. Bütün bu dini şahsiyetleri beylik içerisinde yerleştirirken, mevcut dini yapıların da sürekliliğini sağlamayı ihmal etmemiş, özellikle camilerde görevli olanlara vakıflar vererek onları bir nevi ödüllendirmiştir.⁶⁴ İshak Çelebi böyle davranarak din adına çalışan, halka hizmet eden hiçbir şahsı ihmal etmediği gibi onlara mümkün olduğunca maddi destek de sağlamıştır.

3.5. Hızır Paşa⁶⁵

İshak Çelebi'den sonra kardeşi Orhan Bey ile taht mücadelesine girişen Hızır Şah Bey'in bir müddet sonra beyliğin idaresini eline aldığını görüyoruz. Daha sonra Yıldırım Bayezid'in beyliği Osmanlı topraklarına katması ve ardından Timur ile mücadelesi sonrası Beyliğin tekrar

⁶² Paul Wittek, *Menteşe Beyliği 13-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986), 60.

⁶³ Fatih Sarıkaya, "Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/3, (2017), 2078-2095.

⁶⁴ Saruhanoglu İshak Çelebi Menemen'deki Sünbül Paşa camii hatipine çiftlik vakfetmiştir. Bkz. Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 104-105.

⁶⁵ Hızır Bey kaynaklarda birkaç şekilde isimlendirilmiştir. Osmanlı kroniklerinde çoğunlukla kendisi hakkında Hızır Şah, arşiv belgelerinde Hızır Paşa ve Hızır Çelebi isminin kullanıldığını görüyoruz. Dolayısıyla metinde kaynakların aktardıklarına sadık kalınarak buralarda geçtiği şekillerde ismi kullanılmıştır.

bağımsız olması ile Hızır Şah tekrar Saruhan Beyliği'nin başına geçmiştir. Bu fasılalı idareciliği esnasında Hızır Şah'ın dini şahsiyetler ile olan irtibatının mümkün olduğunca iyi olduğunu ve onlara vakıflar tevdi ettiğini görüyoruz. Elde ettiğimiz kayıtlar neticesinde Hızır Şah'ın babası İshak Çelebi'den sonra beyliğin topraklarında dini zümrelere en çok yer veren yönetici olduğunu anlıyoruz. Bu dönemde Saruhan topraklarına yerleşen dini şahıslar şeyh, derviş, seydi, sultan, fakih, dede, ahi ve hacı unvanlarını taşıyorlardı. Dolayısıyla Hızır Şah Paşa döneminde beyliğe yerleşen şahısların farklı dini zümrelerden oluştuğunu görmekteyiz. Hızır Şah Paşa'nın İshak Çelebi'den sonra başa geçtiğini düşünersek Mevlevî tarikatı ile de irtibat halinde olduğu muhakkaktır. Ancak bu ilişkiyi açıkça ortaya koyabilecek belgeler elimizde bulunmamaktadır. Beyliğin diğer beyleri gibi Hızırşah Paşa'nın da ilme ve ilim adamlarına değer verdiğini tahmin etmek zor olmasa gerek. Zira Hızır Şah Paşa'nın Adala'da Süleyman Fakih evladına vermiş olduğu vakıfda "*kim ehl-i ilim olursa tasarruf etsin*"⁶⁶ demesi, onun bu konudaki hassasiyetini ortaya koymaktadır.

Hızır Paşa'nın ikinci iktidarının sonlanması sırasında Osmanlı kroniklerinden bize aktarılan ilginç bir hadise vardır. Kronikler, Osmanlı Hükümdarı Sultan I. Mehmed Manisa'yı almak için geldiğinde Hızır Şah'ı hamamda ahlaksızlık, iştret ve içki âleminde yakaladığından bahsetmektedir. Yine aynı kroniklerde, Hızır Şah Bey'in öldürüleceğini anlamış ve Çelebi Mehmed'den bazı istekleri olduğundan bahsedilmiştir. Bu istekler vakıflar ile ilgilidir. Vakıf ve hayır binalarının bozulup değiştirilmeden saklanması, gelirlerinin güvenilir ve iş bilir kimseler eliyle toplanarak gerekli masraflarının görülmesi için gerekli emrin verilmesini, soyguncu ellerin vakıflardan uzak tutulmasını istemiştir.⁶⁷ Hızır Paşa'nın hamamda ahlaksızlık, iştret ve içki âleminde yakalanışını tasvir eden bu anlatıma şüphe ile yaklaşmak gerektir. Zira Osmanlı ile mücadele halindeki bir bey hakkında verilen bu bilgiler Osmanlı kroniklerinde muhtemelen taraflı bir pencereden bakılarak kaydedilmiştir. Öldürüleceğini anlayan Hızır Paşa'nın bu durumda dahi verdiği vakıfların korunmasını düşünmesi ve bunlar için özel isteklerde bulunması, onun vakıflara ve bunları tevdi ettiği din adamlarına karşı hassasiyetini açıkça ortaya koymaktadır.

3.6. Hayreddin Çelebi

Saruhan Beyliği sülalesinden olan Hayreddin Çelebi ile ilgili kaynaklara yansıyan Hatip İbrahim'e verdiği⁶⁸ vakıftan başka bir bilgiye sahip değiliz. İshak Çelebi'den sonra beyliğin diğer yöneticilerinde de örnekleri görüldüğü gibi Çelebi unvanı almış ve Mevlevîlik ile ilişkisini göstermiştir.

3.7. Devlethan

Saruhan Bey'in oğlu olan Devlethan Demirci'de varlığını sürdürmüştür. Kendisi ile ilgili elimizde Hasan Halifeye verdiği vakıf kaydından başka bir bilgi yoktur.⁶⁹ Bu vakfı verirken köyde bulunan tekkeye hizmet etmeyi şart koşmuş, dolayısıyla köydeki halkın dini ihtiyaçlarının karşılanması düşünülmüştür.

⁶⁶ TKG. KK. TTD. 306. vr. 113/b.; Erdoğru-Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, 262.; Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 46.

⁶⁷ Derviş Dede Ahmed Efendi, *Sahâifü'l-ahbar fî vekayii'l-a'sar*, 32.; Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, (İstanbul, Milli Eğitim Yayınları, 1974), II/25.

⁶⁸ Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 106.

⁶⁹ Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 60.

3.8. Yusuf Çelebi

Saruhanogulları neslinden olan Yusuf Çelebi Gördük'de⁷⁰ baba oğul şeyh olan Şeyh Uğurlu ve oğlu Şeyh İlyas'a bir çiftlik vakfetmiştir.⁷¹ Dolayısıyla baba ve oğuldan burada bulunan halkın dini ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hizmetlerinin devamını istemektedir.

3.9. İdris Çelebi

Saruhanogulları neslinden İdris Çelebi'nin Menteşe Dede'ye kilisecik isimli çiftliği vakıf olarak vermesi, onun burada dini hizmetlerde bulunmasını sağlamak içindir.⁷² Beylikteki bazı beyler gibi çelebi unvanının olması Mevlevî olduğunu düşündürmektedir.

3.10. Yakup Çelebi

Devlethan'ın oğlu olan Yakup Çelebi Demirci'de yaşamış ve burada halen ayakta olan bir cami inşa ettirmiştir.⁷³ Ayrıca daha önce Hızır Bey'den vakıf almış olan Şeyh Kandırmış'a yeni vakıf vererek onun hizmetlerinin devamını ve hatta çoğalmasını istemiştir.⁷⁴ Belgelere yansıyan çelebi unvanı ise Mevlevî tarikatına intisap ettiğini düşündürmektedir.

Sonuç

Saruhanogulları beylerinin ele alındığı bu çalışmada, adı geçenlerden devlet yöneticiliği yapan Saruhan, İlyas, İshak ve Hızır Paşa'dır. Diğerleri ise bulundukları coğrafyada belli bir hakimiyet bölgesi üzerinde beyliğe hizmetlerini çeşitli şekillerde devam ettirmişlerdir. Saruhan Beylerinin her birinin İslam dinine önem verdikleri yaptırdıkları eserler ve verdikleri vakıflar aracılığıyla iskanını sağladıkları tasavvuf ehlinden anlaşılmaktadır. Özellikle mutasavvıf dervişlerin halkın arasına yerleştirilip onlardan dini konularda hizmetler yapılmasının beklenmesi dikkat çekicidir. Türklerin İslamiyet'i kabulünde oldukça etkili olan ve ardından Anadolu'ya yerleşme süreçlerinde de kendilerini gösteren tasavvuf ehli dervişlerin Saruhan Beyliği'ni de tesirleri altına aldıkları gözlemlenmektedir. Aslında mutasavvıfların bu yöndeki uğraşından ziyade beylerin davetkar davranışlarının etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde çeşitli dini zümrelere ait kişilerin beyliğin içerisinde kendisine yer bulduğu açıkça görülmektedir. Bunların içerisinde sünni ve gayr-i sünni diye ayırabileceğimiz belirgin bir fark yoktur. Ancak beylerin daha çok sünni din adamları ile ilişkili olduğunu görmekteyiz. Bu durum onların genel bakış açılarını yansıtmakta ve halkına da bu yönde hizmet ettiklerini düşündürmektedir.

Devletin kuruluşu ile birlikte yöreye gelmeye başlayan tasavvuf ehli din adamlarının sayısının gün geçtikçe arttığı, özellikle beyliğin devletleşme yolunda önemli yol kat etmiş olduğu İshak Bey döneminde zirveye ulaştığı görülmektedir. Beylerin tasavvuf ehli arasında bir ayırım yapmadan hepsine hizmetleri noktasında değer verdikleri anlaşılmaktadır. Ancak İshak Bey döneminde yaptırılan Mevlevîhâne, bu dönemde Mevlevîler ile kurulan yakınlığı göstermesine rağmen, bu durumun diğer mutasavvıf dervişler üzerinde olumsuz bir tesirinin bulunmadığı

⁷⁰ Akhisar ve Kırkağaç ilçelerine yakın, günümüzde ise mevcut olmayan yerleşim yeridir.

⁷¹ TD. 398. vr. 96/a., TKG. KK. TTD. 306. vr. 67/a.; Erdoğan-Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, 195.; Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 73.

⁷² TKG. KK. TTD. 306. vr. 78/b.; Erdoğan-Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, 213.; Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 80.

⁷³ VGM.D.327.109., Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, 55-56.

⁷⁴ TKG. KK. TTD. 306.vr. 93/b.; Erdoğan-Bıyık, *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*, s.234.; Uluçay, *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, s.63.

gözlenmektedir. Muhtemelen bu durum, Mevlevî tarikatının beylikler döneminde Anadolu'daki yaygınlığı ve etkinliği ile ilgilidir.

Saruhanogullarının bölgeyi ele geçirdiği sıralarda başlayan tasavvuf ehli dervişlerin manevi desteği, ilerleyen süreçte artarak devam ederken sadece Müslüman halkın dini ihtiyaçlarına cevap vermek ile kalmamışlar aynı zamanda bölgeyi terk etmemiş gayr-i müslimlerin de İslamlaşmasında rol oynamışlardır. Özellikle açmış oldukları tekke ve zaviyeler ile iskân edildikleri yerlerde oldukça önemli vazifeleri yerine getirmişlerdir.

Netice itibariyle Saruhanogulları beylerinin günlük hayatlarındaki dini yaşantıları hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmasak da onların uygulamalarına baktığımızda dine ve din adamlarına oldukça değer verdiklerini hatta beyliğin temellerini onlar ile sağlamlaştırmaya çalıştıklarını iskân ettirdikleri mutasavvıf dervişlerden anlamak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Ayas, Mehmet Rami. *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Barthold, V.V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. haz. Hakkı Dursun Yıldız. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1990.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (TD. 398. vr. 65/a.)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (TD. 398. vr. 82/b.)
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (TD. 398. vr. 96/a.)
- Çelebi, Evliya. *Seyahatname*. haz. Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- Derviş Dede Ahmed Efendi Münecimbaşı, *Sahaifü'l-Ahbar fî Vekayii'l-A'sar*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1285.
- Eravcı, Mustafa - Korkmaz, Mustafa. *Saruhanogulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*. Manisa: Manisa Valiliği Yayınları, 1999.
- Erdoğan Mehmet Akif - Bıyık Ömer. *Defter-i Evkafı-ı Liva-i Saruhan*. Ankara: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Yayınları, 2014.
- Ersoy, Halit. "Ulu Cami", *Gediz (Manisa Halkevi Dergisi)*. 56. (1942), 17.
- Gökçen, İbrahim. "Ulu Cami ve Medresesi". *Gediz (Manisa Halkevi Dergisi)*. 14. (1938), 7.
- Gökçen, İbrahim. *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar I*. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan sonra Mevlevilik*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1953.
- Güngör, Erol. *İslam Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1982.
- İbn Battuta, Ebu Abdullah Muhammed Tancî. *İbn Battuta Seyahatnamesi*. çev. A. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- İbn Bibi. *el-Evâmîrü'l-Alâiye fî'l-Umûri'l-Alâiye*. çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- İbn Fazlan. *İbn Fazlan Seyahatnamesi*. haz. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bedir Yayınları, 1975.

- Kara, Seyfullah. *Selçuklular'ın Dini Serüveni*. İstanbul: Şema Yayınevi, 2006.
- Karadanişman, Keşfi. *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*. .b.y., t.y.
- Karakaya, Enis. "İlyas Bey Mescidi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/166. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Keleş, Bahattin. "Talas Savaşı'nın Türklerin İslamiyet'i Kabul Etmelerindeki Yeri ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 255, (2016), 83-96.
- Kocasavaş, Yıldız, "Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömmeye Adetleri". *Türkler*. ed. Hasan Celal Güzel. 67-75. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Köprülü, Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1976.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Selçuklular ve Beylikler Devrinde Tasavvufî Düşünce". *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, ed. Ahmet Yaşar Ocak. 429-439. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Ortaçağlar Anadolu'sunda Toplum, Kültür ve Entellektüel Hayat (1071-1453)". *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, haz. Nurettin Pirim, Haşim Şahin. 247-338. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- Roux, Jean-Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.
- Saadettin, Hoca. *Tacü't-Tevârih*. haz. İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul: Milli Eğitim Yayınları, 1974.
- Sarıkaya, Fatih, "Halvetiyye Tarikatının Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6/3, (2017), 2078-2095.
- Sarıtaş, Eyüp. *İslamiyetten Önce Türklerde Kültürel Hayat*. İstanbul: Scala Yayınları, 2010.
- Sözen, Metin. *Anadolu Medreseleri-Selçuklular ve Beylikler Devri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, 1972.
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306. vr. 105/a, 107/a, 108/a.)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306. vr. 107/a.)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306. vr. 113/b.)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306. vr. 67/a.)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306. vr. 78/b.)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306. vr. 88/b.)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306. vr. 91/a.)
- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306.)

- Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG. KK. TTD. 306.vr. 93/b.)
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1999.
- Turan, Osman. *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi*. İstanbul: Turan Neşriyat, 1969.
- Uluçay, Çağatay - Gökçen, İbrahim. *Manisa Tarihi*. İstanbul: 1939.
- Uluçay, M. Çağatay. *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar I*. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.
- Uluçay, M. Çağatay. *Saruhanogulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*. İstanbul: Manisa Halkevi Yayınları, 1946.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1969.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM. D. 608-318-345. 1-2.)
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM. D. 608-318-345. 1-2-3-4.)
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM. D. 608-318-345. 1-2-3-4.)
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM.D.327.109.)
- Witteck, Paul. *Menteşe Beyliği 13-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihine Ait Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1986.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Yıldız, Hakkı Dursun. *İslamiyet ve Türkler*. İstanbul: Kamer Yayınları, 2000.